

Kákonyi Gellért

Napóleon, a nyavalyás**A császár betegségei – a betegségek császára**

„Ó, szabadság hatalmas szelleme te szülted Bonaparte tábornokot!” – imígyen rajongott a Direktórium egyik tagja. Hadjáratai, csatái, törvénykönyvei az ő nevét őrzik. Erről az oldaláról dicshimnuszok zengenek. De az oly sikeres katonát, később császárt súlyos gondok gyötörték. Nem, nem az államvezetésre gondolok... Annál sokkal profánabb dolgokra. Aranyér, húgyvérűség, gyomorrák, malária, esetleg máltai láz, csökkent nemi vágy, vagy a Zollinger–Ellison tünetegyüttes. Lehet választani.

A császár fiatalkorában – amikor még nem volt császár, sőt korzikai nacionalista hírében állt – karcsú testalkatú, markáns arcú, éber, erőszakos modorú férfi volt, aki a napi 3-4 órás alvást is pusztán időpocsékolásnak nevezte. Negyvenéves korára alakja, külleme, magatartása megváltozott (itt nem a sörpocakra céloztam). Arca puhává, pufokká, eunuchokra jellemző nőies testalkatúvá vált. A melle, a csípője és a szeméremdombja elhjasodott. Első felesége, Josephine, is sejtetett valamit, hiszen már akkor a heréltekhez hasonlított, amikor még másoknak nem tűnt fel testének átförmálódása.

Szörzete és a vékonyszálú, selymes tapintású haja megkevesbedett. Egészségi állapotában a drámai változás 1809-ben állt be, ekkor vált el Josephine-től és Mária Lujzára cserélte aráját. Személyisége átalakult, aluszékonyság gyötörte. A határozott döntések korszakát inkább passzivitás követte, bár gyors és merész elhatározású maradt, mégis olykor elbizonytalanodott. Nemi élete 42 éves korára (1811-re) erősen visszazorult. Napóleon maga is észrevette testi változásait. Orvosának ezt mondta: „*Nézzé ezeket a finom*

karokat. Milyen sima, fehér és szőrtelen a bőrük. Milyen gömbölyűek a melleim. Bármelyik szépség büszke lehetne rá, ha olyan keblei lennének, mint az enyémeik.”

Mindeme nőies vonásokhoz, másodlagos nemi jellegekhez kis hímtag és – mint a boncolás feltárta – kis herék társultak (lásd Josephine „szakvéleményét”!), amelyek vagy eredetileg is kicsik voltak, vagy betegség miatt kisebbedtek meg.

Napóleonnak „minden bizonnyal” Fröhlich-féle nyavalyája lehetett. Ezt az orvosok *disztrofia adipozogentalis*nak is nevezik. Eme ritka, elvétve a felnőttkorban is támadó bajt, hormonrendszerünk agyi központjában, a köztiagyban föllelhető hipotalamusznak a megbetegedése okozza. A lényeg a következő: az agyalapi mirigy felettes szerve, a hipotalamusz, ami a mirigy működését irányítja. Ha a hipotalamusz hormontermelésében zavar támad (amit az agyalapi mirigy felé közvetít), kihat az agyalapi mirigyre is.

Rendellenessé válik a nemi szervek fejlődése, valamint a zsírsanyagcsere (ezek mind a hipotalamusz ellenőrzése alatt állnak). A felnőttkorban támadó Fröhlich-féle betegségre leginkább a falánkság, zsírlerakódás, aluszékonyság, nemi vágy csökkenése jellemző.

Jóllehet a serdülőkorban a hímvessző kifejlődik, később a szeméremdomb elzsírosodása miatt kisebbé válik, s ez a nemi vágy gyengüléséhez vezet. Ma már tudják kezelni (besugárzás, gyógyszer, sebészeti úton) – Napóleon korában a gyógy módok még ismeretlenek, így ez a baja (is) elkísérte élete végéig.¹

Ez lehetett (?) Napóleon egyik betegsége. Természetesen nem volt szóbeszéd tárgya a császár egészsége. Ártott volna mítoszának. Napóleon harctéri sikereiben nagy szerepe volt annak, hogy katonái fanatikusan hittek császáruk egészségében, sérthetenségében. (Boncoláskor számos olyan sérülést találtak rajta, amelyről környezete semmit sem tudott. Szent Ilona felé hajózva sebészének, Wardennek azt mondta, hogy tizen-nyolc lovat löttek ki alóla.) Most ejtsünk szót kapitális aranyeréről is.

A boncjegyzőkönyvben nincs utalás aranyerére. Mi szól mégis mellette? Köztudomású volt, hogy rendszertelenül és helytelenül étkezett. Másodpercek alatt lenyelte a húst (falánkság ~ Fröhlich-kor), emésztési zavarokkal küszködött. Szorulása is volt.

1807-ben ezt írta öccsének Jerome-nak:

„Arról értesültem, hogy aranyérrel bajlódasz. Legegyszerűbben úgy lehet megszabadulni tőle, ha 3-4 piócát (orvosi pióca = hirudo medicinalis) rak az ember rá. Minthogy én már tíz éve használok ilyen ellenszert, nincsenek kínjaim.”

A levél 1807-ben íródott, tehát Napóleonnak 1797 táján már lehetett aranyere 28 évesen. Aranyerét ólomacetátos borogatással is kezelte. A főrralt vízzel készített 10-15 %-os oldatot kedvelt tábori sebésze, Larrey adta neki, aki ki is oktatta helyes használatára.

Napóleonnak 1813-ban, Szászországban szintén volt aranyeres rohama, s valószínűleg Elba szigetéről való visszatérésekor, Grasse városához érve (Cannes fölött), heves volt a fájdalma. Addig lovon utazott, de gyötrőnek érezte, ezért hintót vett igénybe. Amikor járkálni kezdett, szétterpesztett lábakkal és nehézkesen lépkedett. Victor Hugo is megemlíti *A nyomorultak* című könyvének első kötetében, hogy Napóleonnak helyi fájdalma volt, s ez tartotta vissza a lovaglástól...²

Húgyvérűség? Szent Ilona szigetén bekövetkezett halála után F. Antomarchi boncolta fel, angol (!) orvosok jelenlétében. A jegyzőkönyv angolul íródott, amelyet Antomarchi végül nem volt hajlandó aláírni. A császár 159 cm magas volt. Az irat részletesen ecseteli küllemét, ezt már ismerjük. Vizeleti rendszerének átvizsgálása szolgált magyarázattal vizeleti nehézségeire. Följegyezték róla, hogy a szabadban úgy tudott csak nagy nehezen vizelni, hogy megkapaszkodott egy fában, vagy a homlokával nekidőlt az épület falának... A húgyhólyagja össze volt zsugorodva és vesehomokot tartalmazott. Bal veséje kisebb volt a jobbnál, s összetapadt a környezetével. Ez korábbi fertőzésre utal. Halála előtt néhány évvel vizenyős volt a lába, akkoriban a veséje nem kielégítően működött. E. Andrews 1895-ben azzal állt elő, hogy Napóleon valószínűleg kankós (gonorrhéas) fertőzésen esett át, és emiatt húgycsőszűkülete támadt, de hólyaghurut, vesegyulladás és apró vesekövek is közrejátszhattak a fájdalmas vizeletben. Andrews doktor vetette föl a húgyvérűség lehetőségét, amely akár a császár halálát is okozhatta. Habár halála előtt 4-5 nappal még két órát diktált.

Antomarchi aprólékosan leírta, amit Napóleon gyomránál tapasztalt. Hatalmas fekélyt figyelt meg, és még a kisujja is átfért volna rajta. Az angol orvosok gyomorrákra is gondoltak, de áttétet nem találtak. Sejtésüket arra alapozták, hogy a fekély kiemelkedő része rostosan megkeményedett, olyan benyomást keltett, mintha fel lenne csavarodva. A gyomorrák ellen szólt, hogy Napóleon jó „húsban” volt. (A gyomorrákosok elesettek és leromlott a szervezetük.) A halála előtti hónapokban tapasztalt vérhányásokat részint a gyomorfekélynek, részint a rossz kezelésnek tudják be. (Hashajtóul nagy adag higanykloridot, a hányás ellen kálium-antimoniltartaradót adtak a császárnak.)

Lord Moynihan, az angol Királyi Sebészársaság elnöke 1827-ben adott hangot véleményének, miután megvizsgálta Napóleon vékonybelének mintáját. Azon vérhas okozta átfűródások láthatók. Szerinte amőbás vérhása lehetett Napóleonnak. Száz év múlva Sir Arthur Keith vizsgálta a „belet”, ő idült maláriának tulajdonított túltengő nyirokszövetet kórismézett. Sir William Leishman a volt császár gyomor és májkörnyéki fájása, hányingere és hányása, valamint hasmenése alapján máltai lázra gyanakodott. A máltai lázat a Brucellaceae baktériumcsalád egyik nemzetsége, a *Brucella* okozza. Nevét Sir David Bruce angol katonarorvosról kapta 1887-ben. Háziállatok és emberek kórokozói, a test legkülönbözőbb szöveteibe is behatolnak. A Földközi-tenger térségében a kecskékben fordul elő és abortuszt okoz. Emberben lázat idéz elő. A kecskék tejével választódik ki.³

Az amerikai R. B. Greenblatt professzor, a Georgiai Orvostudományi Egyetem endokrinológiai (a belső elválasztású rendszerrel foglalkozó) tanszékének nyugdíjas vezetője a Zollinger–Ellison tünetegyüttes jelenlétére gyanakszik Napóleonnál. A betegséget 1955-ben írták le. Jellemzője a hasnyálmirigy rosszindulatú erősen savas gyomornedvet termel (= Hiperaciditas: fokozott sósav mennyiség). Oka a gyomorsav termelést serkentő és gátló tényezők egyensúlyának megbomlása. Fialat vegetatív-labil egyénekben pszichés izgalmakra, gyulladással és gennyesedéssel járó szövetpusztulásos fekély – Napóleonnál talán a csaták hatására? –, emiatt hasmenés, gyomor- és bélfekélyek alakulnak. (A Zollinger–Ellison tünetcsoportnál az emésztéses fekély, ún. peptikus fekély, éles szélű szövethiány az emésztőcsatornáknak a sósav-pepszin hatásának kitett részein; első sorban a gyomorban, főleg a kispörcületben.)

Greenblatt szerint az agyalapi mirigy elégtelen működése okozta a nemi viselkedés

változását. A letargiát a pajzsmirigy nem megfelelő tevékenysége, a vesehomokot a mellékpajzsmirigy túlműködése váltotta ki...⁴

Folytatni lehetne, de inkább nézzük, hogy ezek a – kétségkívül szörnyű – betegségek miként érintették Napóleon? 1812-ben a borogyinói csata idején száraz köhögés, nehéz légzés, fájdalmas vizelet, vizenyős láb és láz nyugtalanította. 1813-ban Drezdánál erős gyomortáji fájdalom gyötörte, Lipcsénél a fájdalomhoz kimerültség is társult, és a Moszkva alatti vizeletési problémával, valamint letargiával küszködött.⁵ És Waterlooán?

1815. június 18-ra nagyon készült. Útőképes sereget szervezett, elfojtotta a royalista lázadást – és közben elfáradt. A hajdani fiatal, karsú, tettekész férfi helyett kövérkés, letargikus és esélylatolgató pojáca állt serege élén. Waterloo előtt Ligny-nél még megveri Blücher seregét.⁶ De a kedvező helyzetet kihasználatlanul hagyja. Lefeküdt, azzal az óhajjal, hogy senki se háborgassa. Egyik tábornoka csendben megjegyezte: „...az a Napóleon, akit eddig ismertünk, többé nem létezik ... tegnapi sikertünknek nem lesznek jövőbeni eredményei.”

Június 18-án a császár nem érezte jól magát. A nap nagy részén egy magaslaton volt. Míg régebben az idejét lovon töltötte, ezúttal csak néhányszor szállt nyeregbe. Dél előtt 10 órakor, amikor az angol–holland–porosz sereg a császár támadását várta, Napóleon inkább szundított egyet, szétterpesztette lábait, fejét az asztalra hajtotta. A közelben elvágató katonái odakiáltották neki, hogy „Éljen a császár!”, de erre sem riadt fel. A csata 11-kor kezdődött, mikor Napóleon felébredt. Ám ütközet közben is leleragadt a szeme... A vereséget magyarázván néhány évvel később Jerome azt mondta, hogy a császár a húgyhólyagját fájalta. Később bátyjának bevallotta, hogy az aranyere fáj (trombosztizálódott). Az orvosok sosem nyilatkoztak erről. Napóleon vereségét a

rossz időjárásnak és a rossz tábornokainak tulajdonította.⁷

Waterloo után az angol Bellerophon nevű hajó fedélzetén egy ír matróz látta, és a következőket írta rokonainak a volt császárról: „Bonaparte jó kinézésű, elhízásra hajlamos férfi... az arca sárgás színű, ...nagy pocakja van, ...a fehér kezei kicsik.” Gyakori vonások ezek eunuch jellegű férfiaknál...

Életében és halálában is rengeteg még a rejtély. Mi okozhatta halálát?

„*Idő előtt halok meg, az angol oligarchia és felbérelt orgyilkosa öl meg*”... – halálos ágyán ezeket mondta. Szárnyra kapott az a híresztelés, miszerint a császár bizalmát élvező de Montholon gróf Artois grófjának, a későbbi X. Károlynak, Napóleon ádáz ellenségének zsarolására kevert mérget a borába.

Hajának vizsgálatakor 1961-ben S. Forshufvud és munkacsoportja 10,38 mikrogramm arzént mutatott ki, s ezt utána is igazolták. Azonban több orvos azt vallja, hogy nem ez végzett vele. Heveny arzénmérgezés lehetősége kizárva, legfőljebb idült mérgezés lehetett, akkor viszont a környezetnek is arzénmérgezésben kellett volna szenvednie.⁸

A témát körbejárva, David Jones, az angliai Tyne melletti New Castle egyetemén a fiziko-kémiai tanszék vendégtanára, kezdett a múlt századi arzéntartalmú tapéták iránt érdeklődni. Káros hatásait még 1893-ban E. Gosio olasz biokémikus vetette papírra. A tapéta addig ártalmatlan, amíg száraz, de ha nagy a légnedvesség, akkor bepenészesedik. A penész az arzént arzén-trimetil gőzzé alakítja és párologtatja. Aki ezt belelelegezi, a hely nedvességétől, valamint ott-tartózkodása tartamától függően megbetegszik. Jonesnak eszébe jutott erről Napóleon megmérgezésének története, és a rádióban egy beszélgetés alkalmával megkérte hallgatóit, hogy jelentkezzen az, aki tudja, hogy tapéta vagy zöld

festék borította-e a császár szobáját Szent Ilonán.

Egy hallgató családi albumából hozott egy mintát, amellyel 1819-ben Napóleon rezidenciájának társalgóját burkolták. Ezt és egy 1864-ből való mintát vizsgálták meg, és rezet, arzént, ólmot, kalciumot és vasat mutattak ki. A tapétában négyzetméterenként 0,12 gramm arzén volt!

Egy orvosi tanulmány, amely hús arzénmérgezéses esetet dolgozott fel, jóval nagyobb mennyiségű arzént említett, amely ugyan még nem volt halálos. Tehát valószínűleg nem a tapéta okozta Napóleon halálát. De arzén másképp is bejuthatott szervezetébe. A császári szín az arany és a kék volt, ez pompázott a zászlókon, a drapériákon, a függönyökön sőt a ruhákon is. Ezek kékjét réz-arzenittel festették...

Még nincs vége. Három torontói kutató – P. K. Lewin, R. G. V. Hancock, P. Voyvonich – újra megvizsgálta Napóleon egy hajfürtjét. A fürt egy Szent Ilonán szolgáló tiszt, Poppleton őrnagy leszármazottaitól az I. világháború után jutott a mostani kanadai tulajdonosához. A 12 milligrammos fonatot atomreaktorban 16 óra hosszat neutron árammal gerjesztették. A vizsgálatot többször megismételték. Az eredmény: a minta nem tartalmazott jelentős mennyiségű arzént, viszonylag nagy volt azonban az antimon tartalma. Ez a császár gyógyszerceinek egyik alapanyaga volt. Így listánkról kihúzzhatjuk a gyilkosságot és az arzénmérgezés különféle módozatait...⁹

Nagy ember volt?

Erről nem kellett volna újabb dolgozatot írnom. Hisz a végén még az is kiderülne, hogy az atomreaktort azért építették, hogy abban Napóleon hajfürtjeit tüzesítsék bátor unokái...

Jegyzetek

1. Oláh Valéria: Napóleon betegségei = Élet és Tudomány 1980/19. 581–582. p.
2. Napóleon aranyere = Élet és Tudomány 1980/45. 1420. p.
3. Orvosi Lexikon. Bp., 1967. 1. köt. 467. p.; 4. köt. 992. p.
4. Napóleon betegségei = Élet és Tudomány 1993/5. 148–149. p.

5. É. T. 1993/5.
6. Képes politikai és világtalasz Bp., 1979. 71. p.
7. É. T. 1989/45.
8. É. T. 1993/5.
9. Megmérgezték-e Napóleont? = Élet és Tudomány 1982/51. 1606–1607. p.

Döbör András

A „bunkó káderektől” a nagypolgár bunkóig Rendszerváltás Magyarországon 1989-ben

E dolgozat témája néhány gondolat a rendszerváltásról, annak előzményeiről a hetvenes, nyolcvanas években lezajló társadalmi változások tükrében. Különösen górcső alá szeretném venni a „puha diktatúra” elitjének leváltását – vagy le nem váltását, hiszen szinte közhelyként ismert az a fontos megállapítás, hogy elitváltás nélkül nem lehet, és nincs is rendszerváltás.

A három fő kérdést, mely a téma iránt érdeklődőket leginkább érdekli, Konrád György és Szelényi Iván fogalmazta meg még 1989-ben.¹

1. A káderelit miért és hogyan engedte ki kezéből a hatalmat az 1980-as években?
2. Mivel magyarázható az értelmiség politizálódása, aktivizálódása, és a hatalom megszerzése?
3. Mennyire átmeneti az értelmiségi osztály hatalma, illetve van-e esély tartósságára?²

Szalai Erzsébet a harmadik kérdéssel kapcsolatban homlokegyenesen más nézete-
ket vall. Szerinte nem az a kérdés, hogy a hatalom mennyire átmeneti és tartóssítható-e. Úgy véli, az értelmiség meg sem szerezte a politikai hatalmat 1989-ben.³

Számomra Szelényiék érvelése volt a meggyőzőbb, ezért gondolataimat az ő elméletük nyomvonalán haladva fejteném ki, az ő fogalmaikkal fogalmazva. Mindenekelőtt szólni kell arról, hogy a rendszerváltás nem rövid folyamat, bár a polgári politikai rendszer megteremtése csupán egy évig tartott. Ennél sokkal hosszabb folyamat a gazdaság és a társadalom szerkezetének átalakulása, mely mintegy két évtizedet vett igénybe.

A politikai változások előkészítője egy lassú és csendes „alulról jövő forradalom”⁴, amely a 60-as évektől kezdődően fokozatosan aláásta a kommunista rendszert. A húszéves folyamat eredménye: egy jellegét tekintve alapvetően kispolgári tulajdonosi burzsoázia kifejlődése a káderbürokráciából. Az ellenzékiek fokozatosan növekvő, de számszerűleg jelentéktelen csoportjától eltekintve az értelmiség társadalmi és politikai jellege „káder” maradt. A kispolgárosodás eléggé széleskörű volt, míg a „művelt középosztály” kevésbé polgárosodott. E polgárosodás fokozatosan aláásta az uralkodó bürokratikus rendszert, előretörték a reformok. Ennek nyomában gyorsan lezajlott az értelmiség „polgárosodása” és az értelmiség visszanyerte meghatározó szerepét a társadalmi elitben.

Magyarország pedig ismét paradoxonnal találta szembe magát – akárcsak a XIX. században: még félkész, kialakulatlan tulajdonosi burzsoázia nélkül próbálta megvalósítani a polgári átalakulást. Szinte már hagyományosan és jellemzően Közép-Európára, az értelmiség kivételes szerepe kölesönöz sajátos szint a társadalmi és politikai változásoknak.

I. Az értelmiség betörése az elitbe a „puha diktatúra” második felében

A közép-európai értelmiség a hetvenes, nyolcvanas években becsapottnak érezte magát a megígért és megkezdett reformok „szabotálása” miatt, s megtalálta azt a stratégiát, amely segítségével a kommunizmus bukása után a lehangoló káderbürokrácia és a felemelkedő, de még félkész és gyenge tulajdonosi burzsoázia között uralkodó elitte válhatott. E folyamat megértéséhez három lépcsőfok vezet:

1. A káderelit szembenállása majd váratlan „összeolvadási kísérlete” az értelmiséggel

A hanyatló Kádár-rendszer utolsó 10-15 évében a káderelit makacsul ellenállt az értelmiséggel megköthető stratégiai kompromisszumoknak, s ezzel párhuzamosan éppen az értelmiségbe asszimilálódott. Egyre inkább a magasan képzett szakemberekből lettek a bürokraták, amely a sztálinista kommunizmus idején nem volt jellemző. Akkoriban elsősorban a párthűsége volt a hangsúly, a szakképzett értelmiségiben nem bíztak annak nagyobb fokú önállósága, kreativitása miatt. Ez az elv természetesen és egyenesen vezetett a kontraszelekcióhoz, mert a kevésbé képzettek előtt megnyílt az út, s nagyobb lett az esély a döntéshozói és véleményformáló középvezetői posztok elérésére.

A kádárizmus utolsó két évtizedében mindez igen jelentősen megváltozott, s ez a hetvenes évek közepén vált észlelhetővé. A mezőgazdasági egyetemek magasan képzett

agrármérnökök egész generációját bocsátották ki, és ők a hetvenes években lassan eltávolították a szövetkezetek, állami gazdaságok, a megyei mezőgazdasági közigazgatás vezető beosztású régi „parasztkádereit”. Ezzel egy új értelmiségi osztály ragadta magához a mezőgazdaság irányítását, és az egyetemekhez és kutatóintézetekhez fűződő kapcsolataik révén ellenőrizték a magyar mezőgazdaság egészét a képzéstől és kutatástól a termelésen át egészen a bel- és külföldi értékesítésig. Más szakterületeken is ez a folyamat zajlott le. A kommunista párt és kormány nem tehetett mást, mint kísérletet a friss diplomások megszerzésére a pártapparátus és a kormányhivatalok részére. A technikai hozzáértés fontosabb lett a politikai hűségnél, megbízhatóságnál. Még azt sem várták el, hogy mindannyian legyenek párttagok. Olyan szakemberekkel töltötték fel a bürokráciát, akik mérnökként, közgazdász-ként stb. könnyen találhattak volna munkát maguknak a piacon. Ezek az emberek persze kevésbé függtek a hatalomtól, párttól, hiszen hivatalukba a tudás emelte. Az ő számukra sokkal nagyobb kísértést jelentett, hogy képességeiket a piacon, a teljesítmények versenyében mérjék meg.

2. A káderelit polgárosodása

Azonban nem csak új szereplők foglalták el bürokratikus hatalmi pozíciókat, hanem megváltoztak a hivatalokban ülők is. A nomenklatúra megtanulta, hogy hogyan fordítsa hasznára a piaci lehetőségeket. A magyar élet- és fogyasztói szokások kispolgárosodása a legköznapibb oka és jelzője ennek a változásnak. Nagy szerepet játszott az elit habitusának átalakulásában a Nyugat hatása. A nyugati életmód, viselkedés és technológia hatott a káderelitre és elősegítette beolvadásukat az értelmiségbe. Tagjai és főleg gyermekük nyelveket tanultak, s a legjobbjaiak rádöbbenek, hogy szaktudásuk eladható a

nyugati piacon. Így kezdett eltűnni a „bunkó káder” és a „dörzsölt értelmiségi” közötti kulturális szakadék.⁵ A reformizmus lett az uralkodó ideológia, és a régi káder életforma elveszítette vonzerejét.

3. Az osztályá alakulás korlátai

A nyolcvanas évek közepére előrehaladt az új elit kialakulása, bár e folyamatnak voltak hátráltató tényezői is. Például az, hogy Magyarországon a káderértelmiséget nagyon nyugtalanította a posztkommunista átalakulás. A kádári rendszer egyik nagy vonzerejét kiszámíthatósága adta. Megyék, gyárak vagy egész gazdasági ágazatok bürokráciáinak erős hálózata fejlődött ki, melynek tagjai lojalitást és barátságot tanúsítottak egymás iránt, és kölcsönösen is védtek egymást. Mindenki türelmesen várt sorára, és nem szúrta hátba a másikat a régi sztálinista karrierista bürokrácia hagyományait követve. Ezt az összefonódottságot, langyos és zárt állóvizet 1989-ben komoly „veszély” fenyegette. Sokan némi aggodalommal tekintettek a jövőbe, mikor a piac törvényei szerint kell majd versenyezni az ellenfelekkel. Ráadásul tudták, hogy a kommunista párttagság nem lesz jó ajánlólevél egy rendszerváltás után. Az „öreg fiúk hálózata”⁶ felbomlott.

Ők azok, akik már nem képesek és nem is akarnak a régi módon élni, félig aggódva és félig bizakodva beszélnek egy esetleges restauráció veszélyeiről, amit nem szeretnének, de megtanulnának élni a régi-új körülmények között. Szelényi Iván ezt a réteget nevezi nagyon találóan „rettegő kádereknek”.

Az egységes elitte válást akadályozta a volt nomenklatúra és az értelmiség „első sorának” azon törekvése, hogy vagyonos osztállyá alakuljon, cserébe lemondva a politikai szerepvállalásról. Ezt a folyamatot nevezik az emberek egyszerűen „átmentésnek”, végrehajtói az „ejtőernyősök”. E találó kifejezések jelzik, hogy a humorérzék nem vesz-

tett el a „puha diktatúra” után a „kemény demokráciában” sem.

A lehetőség adott volt arra, hogy a nagy állami vállalatok felső vezetése kísérletet tehetett a tulajdonos polgárrá váló átalakulásra. A Parlament 1989-ben a késő tavaszi ülészen egy olyan törvényt fogadott el, mely lehetővé tette az „állami tulajdon átalakítását”. Eszerint az állami vállalatok részvénytársasággá alakíthatóak át, és az alkalmazottak különösen kedvező feltételeket kaptak a részvények megvásárlásához. A törvény szövege nem tesz különbséget a cégek vezetői és az alkalmazottak között. Ezen az úton könnyen átjátszhatóvá vált az állami tulajdon!⁷ A régi elit megpróbálta privilégiumait újakra cserélni. A volt káder kedvező áron szerez korábban államosított házat, földet, üzemet, több milliós vagyont tud felhalmozni, gyermekeit a vállalkozások és magánszektor felé irányítja.⁸ Például a sorban legutolsó pártvezér, a minap elhunyt Grósz Károly fia is egy nyugati érdekeltségű magáncégnél dolgozik.

A kádergyerekek kihasználják a szüleik bürokratikus kapcsolatait, könnyebben kapnak hatósági engedélyeket, bankkölcsönöket. Az ország iránt érdeklődő és ide főként befektető cégeknél kaphatnak munkát a helyi viszonyok, hálózatok ismerete miatt, s alapos tudással a másodrendű vezetőből a csúcsra törhetnek, az adott külföldi cég helyi képviselőnek vezetői posztjára emelkedhetnek.

Az egységes elitosztállyá szerveződés következő súlyos gátja a az értelmiség generációs és szakmai megosztottsága. A generációs megosztottság úde színfoltja a radikális fiatal értelmiségiek feltűnése a politikában.⁹ Erkölcsileg előnyösebb helyzetben vannak, mert koruk miatt nem kompromittálódhattak a „rég rendszerben”. Az új vita- és beszédkultúrát anyanyelvüként beszélik, s energikusan berobbannak a politika színpadára. A szakmai megosztottság is döntő: a technokraták és humán értelmiségiek általában az

MDF-t támogatják, a közgazdasági, természettudományi és társadalomtudományi értelmiségiek inkább az SZDSZ-t. E megosztottságot bonyolítja a végletekig a Horthy-rendszerből hátramaradott – és 1989-ben az Ellenzéki Kerekasztal, majd a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásoknál újra feléledő – urbánus-népi ellentétek, elsősorban ugyancsak az MDF és az SZDSZ között. A különböző rétegek egyes elemei ugyan közelítettek egymáshoz, de egy teljes uralkodó osztállyá való összeolvadás nem következett be, s 1989-ben az értelmiség győzelmet arat a káderelit felett.

II. Változás a hatalom struktúrájában: értelmiségből politokrácia

A polgári fejlődés jogi és politikai reform nélkül lehetetlennek bizonyult. A kommunista bürokrata elit aláásta az általa kezdeményezett kistőkés fejlődés hatékony kibontakozását azzal, hogy a politika és a jog területén nem tett semmit. Ezzel elmélyítette a gazdasági, majd társadalmi és politikai válságot is, amely a politikai áttöréshez, a rendszerváltáshoz vezetett. Az értelmiség a káderelitet rákényszerítette a politikai és jogi reformokra, méghozzá mélyrehatóbbakra mint amilyeneket addig gazdasági reform bármikor is megkísérelt.

Az átmenet első szakaszában az értelmiség inkább mediakráciaként szilárdította meg hatalmát. Magyarországon 500 kiadó működik, a tömegtájékoztató eszközök kulcsszerepet játszanak a legkényesebb kérdések megfogalmazásában. Az értelmiség szokatlanul jól látható szerepet játszott a tömegtájékoztatásban, s keményen készült politikai szerepére. A televíziós vitaműsorok a választási kampány edzéseinek bizonyultak. Milliók nézték a showt és a showman-ekből országgyűlési képviselők, miniszterek, nagykövetek lettek. A média több mint show. Felkészülés

a hatalomra, a hatalom megszerzésének eszköze.

Az első szabad választások után alakult kormányban a miniszterelnök, a honvédelmi- és a külügyminiszter is történész volt. Kialakult egy új politikai elit, nagyburzsoázia soha nem lett belőle, nem is lehetett. A kommunista bürokrácia eltűnt (legalábbis egy időre) a süllyesztőben. 1990-re csak egy komoly jelölt maradt az új elit szerepének eljátszására: az értelmiség.

III. Az értelmiség osztályhatalmának négy éve

Bár Konrád és Szelényi meg voltak győződve arról, hogy az általuk posztkommunistának nevezett szakasz egy hosszú történelmi korszak lesz, melyet az értelmiség osztályhatalma jellemez, a történelem nem őket igazolta. Az értelmiség hatalomra kerülve szétmarcangolta önmagát. Csak az MDF három nagy részre szakadt szét. Megváltak a szélsőjobboldaltól, Csurka Istvántól és híveitől. Az értelmiséggel szövetkezett kialakuló tulajdonosi bürokrácia, miután reprezentáns képviselői igen kedvező privatizációs ügyleteket bonyolítottak le az Állami Vagyontünnökséggel, önálló erőként is meg kívánt jelenni a politika színpadán. (Pl. Palotás János) Maradt az MDF meggyengült centruma, mely Antall József halála után már képtelen volt a biztos, erőskezü kormányzásra. De elég ha csak az SZDSZ belső vitáira, válságára utalunk. Igazán találóan Bozóki András fogalmazta meg Konrád György és Szelényi Iván kérdésére a választ. *(Ti. hogy megőrizheti-e egy kivételes történelmi situációjában megszerzett hatalmát a politokrácia értelmisége?)* Véleménye szerint nem:

„A kritikai értelmiség Magyarországon mindeddig nem tudott sikereket felmutatni a hatalomorientált, üzemszerű, bürokratikus politikálásban... a kritikai értelmiség visszatér

1989 előtti szerepéhez: médiakrácia a művelt közvélemény formálásában és meritokrácia az egyetemeken és kutatóintézetekben. Az értelmiség a professzionális politikába tett kirándulás után visszatér a mozgalmi politika színtereire, de hangja nem lesz már meghatározó, belevész az új demokrácia társadalmi érdekharcainak zajába.”

Beigazolódott, hogy az értelmiség csak arra jó, hogy „bajkeverő” legyen, aláásson

rendszereket, de a sajátját képtelen megteremteni!

Vagy talán ez sem a teljes igazság. A véleményformáló, főleg urbánus értelmiség, kiegészülve a napjainkra szépen kialakuló nagypolgári réteggel, és szövetségre lépve a hosszú stagnálás után újra szalonképessé és népszerűvé vált szocialistákkal, az 1994. évi választásokon jelentős pozíciót szerzett magának az ország irányításában.

Irodalom

- ☞ Konrád György – Szelényi Iván: Értelmiség és dominancia a posztkommunista társadalmakban. In: Politikatudományi Szemle 1992/1, 9–29. p.
- ☞ Magyarország története 1918–1990. (Egyetemi tankönyv.) Szerk.: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos. Bp., 1995. 347. p.
- ☞ A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. Szerk.: Szalay Antal – Bodzabán István [et al]. Bp., 1994. 195. p.
- ☞ Szalai Erzsébet: A hatalom szerkezete Magyarországon a politikai rendszerváltás után. In: Politikatudományi Szemle 1993/2, 19–40. p.
- ☞ Szalai Erzsébet: Szereppróba. In: Valóság 1990/12. 15–29. p.
- ☞ Szalai Erzsébet: Útelágazás In: Valóság 1990/8. 45–54. p.

Jegyzetek

1. Konrád – Szelényi, 9–29. p.
2. E kérdést mára megválaszolta a történelem, a „művelt középosztály” hatalma hosszú távon nem bizonyult reálisnak. (D. A.)
3. Szalai, Politikatudományi Szemle 1993/2: 19–40. p.
4. Konrád – Szelényi, 11. p.
5. E két kifejezés Szelényi Iván érdeme. (Konrád – Szelényi, 16. p.)
6. Konrád – Szelényi, 17. p.
7. Erre először Hankiss Elemér és Szalai Erzsébet hívták fel a figyelmet még 1989-ben. (D. A.)
8. „Vagy lebeszéli őket a káder karierről.” (Konrád – Szelényi, 19. p.)
9. A FIDESZ megalakulása 1988. március 30-án, Budapesten. (D. A.)